

Hikmet Tanyu'nun İzinde Ankara'da Kutsalın Fenomenolojisi

In the Footsteps of Hikmet Tanyu The Phenomenology of the Sacred in Ankara

Şevket Özcan

ORCID: [0009-0002-3331-6354](https://orcid.org/0009-0002-3331-6354) | ROR ID: <https://ror.org/025y36b60> | E-Posta: sevket.ozcan@asbu.edu.tr

Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Dinler Tarihi Anabilim Dalı, Ankara, Türkiye
Social Sciences University of Ankara, Faculty of Divinity, Department of History of Religions, Ankara, Türkiye

Atıf Bilgisi | Citation

Özcan, Şevket. "Hikmet Tanyu'nun İzinde Ankara'da Kutsalın Fenomenolojisi". Dini Araştırmalar 70/Ankara Özel Sayısı (Şubat 2026), 271-296. Özcan, Şevket. "In the Footsteps of Hikmet Tanyu The Phenomenology of the Sacred in Ankara" Religious Studies 70/Ankara Special Issue (February 2026), 271-296.

Makale Bilgileri

Geliş Tarihi | Date of Submission: 10.12.2025

Kabul Tarihi | Date of Acceptance: 17.02.2026

Yayın Tarihi | Date of Publication: 28.02.2026

Değerlendirme:	Date of Publication:
İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme	Double anonymized - Two External
Benzerlik Taraması:	Plagiarism Checks:
Yapıldı - İntihal.net	Yes - İntihal.net
Etik Beyan:	Ethical Statement:
Çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.	It is hereby declared that scientific and ethical principles were adhered to during the preparation of this study and that all studies used are cited in the bibliography.
Etik Kurul İzni	Ethics Committee Approval
Bu çalışma, etik kurul izni gerektirmeyen nitelikte olup kullanılan veriler literatür taraması/yayınlanmış kaynaklar üzerinden elde edilmiştir.	This study does not require ethics committee approval, as the data used were obtained through literature review/published sources.
Yapay Zekâ Bildirimi:	Declaration of AI Use:
Yazar, bu çalışmayı oluştururken yapay zekâ destekli teknolojileri kullanmadığını beyan etmiştir	The author declared that no AI-assisted technologies were used in the creation of this article.
Çıkar Çatışması:	Conflicts of Interest:
Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.	The author(s) has no conflict of interest to declare.
Finansman:	Grant Support:
Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.	The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.
Telif Hakkı & Lisans:	Copyright & License:
Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.	Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.
Etik Bildirim:	Complaints:
diniarastirmalar98@gmail.com	diniarastirmalar98@gmail.com

Öz

Bu makale, Hikmet Tanyu'nun Ankara ve Çevresinde Adak ve Adak Yerleri adlı doktora çalışmasından hareketle Ankara'daki belli başlı kutsal mekânların tarihsel ve güncel görünümünü fenomenolojik bir bakış açısıyla ele almaktadır. Böylelikle Ankara'nın siyasi ve kültürel kimliğinin ötesinde çok katmanlı bir dini hafıza barındıran bir şehir olarak kutsalın süreklilik ve değişim içerisindeki tezahürlerini nasıl yansıttığı ortaya konulmaya çalışılmaktadır. Bu bağlamda Tanyu'nun yaklaşık yetmiş yıl önce gerçekleştirdiği alan araştırmalarında kayda aldığı kutsal pratikleri günümüz verileriyle karşılaştırarak dini tecrübenin dönüşümüne dair izler araştırma konusu edilmektedir. Bu itibarla Türkiye'de dinler tarihi disiplininin kurucu isimlerinden olan Hikmet Tanyu'nun fenomenolojik yaklaşımı çerçevesinde Ankara'da halk inançları ve mekânsal dini pratikler bağlamında verdiği bilgi ve değerlendirmelerin yeniden gözden geçirilmesine imkân sağlanmaktadır.

Çalışmada Hikmet Tanyu'nun fenomenolojik yaklaşımı temel alınmak suretiyle tarihsel metin incelemesi, karşılaştırmalı analiz ve güncel saha gözlemleri bir arada kullanılmaktadır. Kutsalın tezahür biçimlerini açıklayabilmek amacıyla kutsal kişi, kutsal mekân, kutsal eylem ve kutsal anlatı bağlamında çeşitli dini tipolojiler kullanılmaktadır. Bu doğrultuda Cenâbî Ahmed Paşa, Hacı Bayram-ı Veli, Taceddin Sultan ve Hüseyin Gazi gibi Ankara'nın önemli inanç noktaları üzerinden halk inançları, ritüeller ve ziyaret pratikleri değerlendirilmektedir.

Çalışma, Ankara'da tarihsel süreç boyunca adak, kurban, mum yakma, çaput bağlama ve ziyaret ritüellerinin güçlü bir halk dindarlığı geleneğinin mevcut olduğunu göstermektedir. Günümüzde yapılan çeşitli araştırmalar ve gözlemler dikkate alındığında, bazı ritüellerin (örneğin taş yapıştırma, mum yakma) belirli mekânlarda azaldığı; ancak dua, adak, sadaka verme ve sembolik ziyaret gibi pratiklerin hâlen yaygınlığını koruduğu görülmektedir. Bu doğrultuda Hikmet Tanyu'nun fenomenolojik yöntemiyle araştırma konusu ettiği Ankara'daki kutsal mekânların yalnızca tarihsel bilgiyle değil, halkın duygu dünyası, beklentileri

ve dini tecrübeleriyle bütüncül biçimde anlaşılması gerektiğine işaret etmektedir. Bununla birlikte kutsal kişilere dair menkıbeler, ziyaret pratikleri, adak türleri, mekânların mimarî ve toplumsal işlevleri de bir arada değerlendirildiğinde, Ankara'da kutsalın fenomenolojisi hem geleneksel Türk halk inanışlarının hem de modern dini kimliklerin iç içe geçtiği bir laboratuvara vurgu yapmaktadır.

Sonuç olarak bu çalışma, Hikmet Tanyu'nun izinde Ankara'da kutsalın fenomenolojisinin günümüzde güçlü biçimde izlenebildiğini göstermektedir. Ankara'nın manevi hafızasının geçmişin pek çok menkıbevi kahramanını, velilerini, dergâhlarını ve ritüellerini bugüne taşıdığını ve modern hayat içinde dahi kutsala yönelik güçlü bir arayışın sürdüğünü kanıtlamaktadır. Bu itibarla bu çalışma hem dinler tarihi araştırmaları hem de modern toplumlarda kutsallığın dönüşümü üzerine yapılacak incelemeler için Ankara'nın zengin bir saha olduğunu ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler

Dinler Tarihi, Din Fenomenolojisi, Ankara, Hikmet Tanyu, Halk İnanışları.

Abstract

This article investigates the historical and contemporary expressions of prominent sacred sites in Ankara through a phenomenological lens, drawing methodological inspiration from Hikmet Tanyu's doctoral dissertation, **Votive Offerings and Votive Places in Ankara and Its Surroundings**. The study aims to elucidate how Ankara—beyond its well-documented political and cultural significance—reflects manifestations of the sacred within a multilayered religious memory, shaped by processes of both continuity and transformation. To this end, it traces the transformation of religious experience by comparing the sacred practices documented by Tanyu during his fieldwork approximately seventy years ago with contemporary data. In doing so, the study offers an opportunity to reevaluate the observations and interpretations of Hikmet Tanyu, a foundational figure in the study of religious history in Turkey, particularly regarding folk religiosity and spatially embedded practices in Ankara, within the framework of his phenomenological approach.

The methodology adopted follows Tanyu's phenomenological orientation while incorporating historical text analysis, comparative evaluation, and contemporary field observations. In order to elucidate the modalities through which the sacred manifests itself, the analysis draws on religious typologies organized around the categories of sacred person, sacred place, sacred action, and sacred narrative. Within this framework, the study examines folk beliefs, rituals, and visitation practices associated with key sacred centers in Ankara—namely, the shrines and figures of Cenâbî Ahmed Pasha, Hacı Bayram-ı Veli, Taceddin Sultan, and Hüseyin Gazi.

The findings indicate that Ankara has historically maintained a vibrant tradition of folk religiosity centered on vows, sacrifice, candle lighting, cloth tying, and tomb visitation. Drawing on various contemporary sources and field observations, the research reveals that while certain practices—such as stone adhesion and candle lighting—have diminished at specific sites, others—including prayer, votive offerings, almsgiving, and symbolic visitation—

continue to be widely observed. Accordingly, the study suggests that the sacred sites investigated by Tanyu through his phenomenological method must be understood not solely through historical accounts, but through an integrative perspective that encompasses emotional engagement, communal expectations, and the lived religious experiences of individuals. Furthermore, when analyzed in conjunction with the hagiographic narratives associated with sacred figures, visitation customs, forms of votive practice, and the architectural and social functions of these spaces, the phenomenology of the sacred in Ankara reveals a dynamic setting in which traditional Turkish folk religiosity intersects and interacts with modern religious identities.

In conclusion, following the trajectory initiated by Hikmet Tanyu, this study demonstrates that the phenomenology of the sacred remains vividly accessible in Ankara today. The city's spiritual memory continues to transmit many of its legendary figures, saints, lodges, and ritual practices into the present, evidencing a persistent engagement with the sacred even amid the conditions of modern urban life. As such, the study affirms that Ankara constitutes a fertile field not only for historical research in the study of religions but also for inquiries into the transformation of the sacred in contemporary societies.

Keywords

History of Religions, Phenomenology of Religion, Ankara, Hikmet Tanyu, Folk Beliefs.

Giriş

Ankara, tarihi çok eskilere dayandırılan bir yerdir. Nitekim antik medeniyetler için önemli bir merkez konumuna sahip olmuş, tarihi kayıtlarda kendine yer bulmuş ve Türkiye açısından özellikle başkent olarak kabul edilmesi itibarıyla farklı ve vazgeçilmez bir özelliğe bürünmüştür. İnanç açısından da dikkate değer özellikler barındıran Ankara, günümüzde Yahudilik ve Hıristiyanlık dinlerine dair izler taşır. Türklerin Anadolu'yu fethiyle birlikte İslam'ın egemen olması itibarıyla da büyük ve etkili dini karakterlerin yaşadığı ve faaliyet gösterdiği bir yer olarak zihinlere kazınan bir görüntü sunar.¹

Türkiye'de bir disiplin olarak dinler tarihinin teşekkülünde önemli bir figür olarak tarih sahnesinde yerini alan ve ülkedeki dinler tarihi geleneğini ifade etmek için adına nispetle "Hikmet Tanyu Ekolü" adı verilen dinler tarihçisi Hikmet Tanyu (1918-1992) Ankara'nın dini coğrafyasına ilişkin yaptığı çalışmalarla adından söz ettirmektedir.² Nitekim o, 1959 yılında Annamerie Schimmel'in (ö. 2003) danışmanlığında hazırladığı ve Türkiye'de dinler tarihi alanında ilk doktora tezi olan *Ankara ve Çevresinde Adak ve Adak Yerleri* adlı çalışmasında Ankara'da bilhassa halk inanışları bağlamında kutsalın ne şekilde tezahür ettiğini ortaya koymaya çalışmıştır. Dolayısıyla Hikmet Tanyu'nun çalışmaları kutsalı ve kutsallığı anlamak adına önemli ipuçları vermektedir.

Kutsal kavramına bakıldığında dinler için merkezi olduğu çeşitli antropolog, sosyolog, psikolog ve dinler tarihçisi tarafından dile getirir. Örneğin Hollandalı din bilimcisi Nathan Söderblom (ö. 1931) kutsallığın, din içerisindeki en önemli kavram olduğunu ve hatta din kavramının kendisinden bile daha köklü düşünülmesi gerektiğini ileri sürer.³ Genel anlamda kutsal, güçlü bir dinî saygı uyandıran veya uyandırması gereken, tapınılacak veya yolunda can

¹ Ankara'nın tarihi hakkında bk. Afif Erzen, *İlkçağda Ankara* (Ankara: TTK Yayınları, 2010); Hasan Çekiç, *Tarih Öncesinden Osmanlı'ya Ankara* (Ankara: Zet Yayınları, 2023); Mehmet Tunçer vd., *Doğal, Tarihsel ve Kültürel Değerleriyle Kaybolan Ankara* (Ankara: Gazi Kitabevi, 2025).

² Hikmet Tanyu ekolü hakkında bk. Baki Adam, "Prof. Dr. Hikmet Tanyu'dan Günümüze Dinler Tarihi Çalışmaları", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 36/1-2 (1997), 509-520.

³ Nathan Söderblom, "Holiness". *Encyclopaedia of Religion and Ethics* (Edinburgh:1908), 6, 731.

verilecek derecede sevilen, bozulmaması, dokunulmaması, karşı çıkılmaması gereken, üstüne titrenilen ve Tanrı'ya adanmış ve Tanrısal olan gibi anlamlara gelir.⁴

Alman din bilimcisi Rudolf Otto'nun (ö. 1937) *Kutsal'a Dair* adlı eseriyle kutsal dinin olmazsa olmazı olarak belirleyip ortaya koyduğu görüşleri bu kavramı anlamada yönlendirici ve belirleyici bir rol üstlenmiştir. Kutsalın tecrübesinin doğasını irdeleyen Otto, bu tecrübenin nevi şahsına münhasır olduğunu dolayısıyla başka bir ruh haline indirgenemeyeceğini belirtir. Otto, kutsalın tecrübesinin ne olduğunu ifade etmek için ürperti veren sır anlamındaki *mysterium tremendum*, büyüleyici anlamındaki *fascinants* ve "bütünüyle öteki" anlamındaki "ganz andere" kavramlarını kullanır. Buna göre onun için kutsal, *mysterium tremendum at fascinans*, yani bir yandan ürperti verirken diğer yandan büyüleyen bir sırdır.⁵

Kutsala ilişkin farklı pek çok açıklama ve yorum mevcuttur. Bu yorumların çoğunlukla kutsal ve dindışı ayrımı çerçevesinde yapıldığı gözlemlenir. Örneğin Romen asıllı dinler tarihçisi Mircea Eliade'a (ö. 1987) göre kutsal insan şuurunun yapısı içerisindeki bir unsurdur. *Homo religious* için anlamlı bir dünya kutsalın tezahürü (hiyerofani) yoluyla gerçekleşir. Dünyadaki varoluş kutsal ve dindışı (profan) şeklindedir. Eliade bu farklılığı kilise üzerinden ele alarak kutsal ile dindışını birbirinden ayıran kilisenin eşiğini hem bu iki tür varoluşu ayıran hem de aralarında geçişin sağlanabildiği paradoksal bir yer olarak tanımlar. Bu itibarla onun için kutsal gerçek, karmaşık, bambaşka, sonsuz, otonom bir özellik taşır ve insanlık tarihinde her zaman mevcut olur. Kutsal ve dindışı diyalektiği bağlamında kutsal, kutsal olmayanla var olabilir. İnsanların yaşadıkları tecrübelerin kökeninde mutlaka kutsal vardır. Bu bağlamda kutsalın farklı şekillerde tezahürlerinden bahsedilebilir. Kutsal kişi, kutsal anlatı/mit, kutsal mekân, kutsal zaman ve kutsal eylem bunlardan başlıcalarıdır.⁶

⁴ Komisyon, *Türk Dil Kurumu Türkçe Sözlük (I-II)* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1998), 1424.

⁵ Bk. Rudolf Otto, *Kutsal'a Dair: Kutsal Tasarısındaki Sezgisel Faktör ve Rasyonelle Olan İlişkisi Üzerine Bir Araştırma*, çev. Sevil Gaffari (İstanbul: Altıkkırkbeş Yayınları, 2014).

⁶ Bk. Mircea Eliade, *Kutsal ve Kutsal-Dışı*, çev. Ali Berktay (İstanbul: Alfa Yayınları, 2019).

İngiliz dinler tarihçisi Ninian Smart (ö. 2001) ise kutsalın yedi farklı boyuta sahip olduğunu ifade eder. Bunlar pratik-ritüel, tecrübi-duygusal, hikâyesel-mitolojik, doktrinel-felsefi, ahlaki-yasal, sosyal-organizasyonel ve materyal-sanatsal boyutlar şeklindedir. Ona göre kutsalı tam anlamıyla anlayabilmek ve kapsamlı bir tanımını yapabilmek için bu boyutlar çerçevesinde incelenmesi gerekmektedir.⁷

Bu bilgiler ışığında çalışmada Hikmet Tanyu'nun *Ankara ve Çevresinde Adak ve Adak Yerleri* isimli eserinden yola çıkarak ele aldığı kutsalın ve kutsalın tecrübesinin gözlemlenebildiği çeşitli noktalar özelinde dünden bugüne Ankara'da kutsalın izleri sürülmeye çalışılacaktır. Bunun için öncelikle Hikmet Tanyu'nun hayatı, ilmi kişiliği ve metodolojisi ele alınacak, ardından Hacı Bayram-ı Veli ve Hüseyin Gazi gibi merkezler etrafında gözlemleri ve değerlendirmeleri irdelenecektir.

1. Hikmet Tanyu'nun Hayatı ve İlmi Kişiliği

Türkiye'nin ilk dinler tarihi doktoru olan Hikmet Tanyu 1918'de Ankara'da doğdu ve Ankara, Dil, Tarih-Coğrafya Fakültesinde felsefe üzerine eğitim aldı. Arşivlerde memurluk yaptı ve çeşitli nedenlerden ötürü görevine son verildi. Bu süreçte siyasi yazılar kaleme aldı. 1948'den itibaren farklı illerde din kültürü öğretmenliği yaptı. Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi dinler tarihi kürsüsünde asistan oldu. Annemarie Schimmel ile çalıştı ve onun danışmanlığında 1959'da *Ankara ve Çevresinde Adak ve Adak Yerleri* adlı doktora tezini tamamladı. Schimmel'in bazı eserlerine katkılar sundu. Almanya, Fransa, İngiltere ve Kudüs'te ve Türk Cumhuriyetlerinde araştırma ve dil eğitimi amacıyla bulundu. *Türklerde Taşla İlgili İnançlar* isimli araştırmasıyla 1966'da doçent oldu. *Yehova Şahitleri* adlı çalışmasıyla da 1973'te profesör unvanı aldı. 1992'de vefat etti ve İstanbul-Heybeliada'da defnedildi.⁸

Hikmet Tanyu'nun dinler tarihi ile ilgili başlıca kitapları, *Ankara ve Çevresinde Adak ve*

⁷ Bk. Ninian Smart, *Dimensions of the Sacred: An Anatomy of the World's Beliefs* (Los Angeles: University of California Press, 1996).

⁸ Hayatı hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Sami Kılıç, "Hikmet Tanyu'nun Hayatı ve Eserleri", *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1 (1996), 225-240; Mustafa Alıcı, *Dinler Tarihi'ne İlk Modern Türk Katkısı: Hikmet Tanyu (1918- 1992)'nun Etnografik Fenomenolojisinin Temelleri*, *Dini Araştırmalar* 9/26 (2006), 124-126.

Adak Yerleri (1967), Türklerde Taşla İlgili İnançlar (1968), Dinler Tarihi Araştırmaları (1973), Yehova Şahitleri (1973), Tarih Boyunca Yahudiler ve Türkler (1976), Türklerin Dini Tarihçesi (1987), İslamlıktan Önce Türklerde Tek Tanrı İnancı (1986), Nuh'un Gemisi (Ağrı Dağı) Ermeniler, Bütün Olayların İç Yüzü (1989), İslam Dininin Düşmanları ve Allah'a İnananlar (1989) şeklindedir. Hikmet Tanyu'nun Türkçülük gibi konularla ilgili telif eserleri ve çeşitli şiir kitapları da bulunmaktadır. Çeşitli dergi ve gazetelerde yazdığı ilmi ve siyasi yazıların yanında kongrelerde sunduğu ilmi nitelikte birçok inceleme, araştırma ve makaleleri yayınlanmıştır. İslam Ansiklopedisi ve Türk Ansiklopedisinde dinler tarihiyle ilgili yazmış olduğu ansiklopedi maddeleri de mevcuttur.⁹

Milel ve Nihal geleneği gibi anlayışları ve gelişmeleri takiben Türkiye'de Hikmet Tanyu'ya dayandırılan dinler tarihi çalışmaları, dinler tarihine olumsuz bakışı kırmış; bugün belli bir çizgiye, anlayışa kavuşmuş; ihtiyaç duyulan ve tasvip gören bir alana dönüşmüştür. Türkiye'de dinler tarihi disiplinin ulaştığı bu ileri seviyede onun büyük emeği, ileri görüşlülüğü, milli ve manevi hassasiyeti önemli rol oynamıştır.¹⁰

Metodolojik açıdan Hikmet Tanyu hocası Annamarie Schimmel'in izinde etnografik ve tarihi özellikleriyle dikkat çeken fenomenolojik bir yaklaşım benimsemiş ve bunu eserlerine yansıtmıştır. Bu itibarla Türkiye'de dinler tarihi araştırmalarında fenomenolojik yöntemi tatbik eden öncülerinden biri olarak Hikmet Tanyu görülebilir. Ona göre Türkiye din fenomenolojisine veri sağlayacak çeşitliliği barındırır. Onun dini fenomenlere yönelik bu bakışı dini etnoloji bakımından dikkat çekicidir. Tanyu'nun fenomenolojisinin alameti farikası bir fenomeni ilahi ve aşkın bir boyutta irdelemesidir. Yani dini fenomenlerde katı tarihselcilikten, dinin ilahi yönünün göz ardı edilmesinden ve indirgemecilikten kaçınmaktır. Hikmet Tanyu'nun fenomenolojisindeki bir başka özellik kutsalın dindar insan üzerindeki etkisidir.

⁹ Harun Güngör, "Dinler Tarihçisi Olarak Prof. Dr. Hikmet Tanyu ve Türk Dinî Tarihi Çalışmasına Katkısı", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 36 (1997), 524-525.

¹⁰ Abdurrahman Küçük, "Türkiye'de Dinler Tarihi Çalışmaları ve Hikmet Tanyu", *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 5 (1994), 26.

Ona göre hierofanilerle kendisini açığa vuran kutsal dindar insan üzerinde sosyal ve psikolojik etkiye sahiptir. Dahası insanlığın kolektif şuurunun yansımaları olan mitler, ritüeller ve efsaneler dini tarihin açığa vurulmasını sağlayan temel kaynaklardır.¹¹

Hikmet Tanyu'nun fenomenolojik yaklaşımının en açık halini, kurban fenomeninin adak formunu konu ettiği *Ankara ve Çevresinde Adak ve Adak Yerleri* adlı eserinde görmek mümkündür. Hikmet Tanyu bu eserde adak, taş, dağ, ağaç ve ateş gibi halkın kültürel değerlerinde yer alan ana etnolojik öğeleri anlamaya çalışır ve bu bakımdan din fenomenolojisinin öncülerinden Hollandalı din bilimcisi Gerardus van der Leeuw'ün (ö. 1950) yaklaşımı ile benzerlik gösterir. Ancak Leeuw'ün tarihi dışlayan yaklaşımından farklı olarak Hikmet Tanyu somut, tarihsel ve mahalli yapılara yer verip fenomeni zaman ve mekân boyutlarıyla daha derin ve etnografik bir şekilde ele alır.¹²

Hikmet Tanyu bu eserde Türkiye özelinde Ankara ve çevresinde bulunan yaklaşık elli ili inceleme konusu yapar. Eserin başında adak üzerine filolojik bir analiz yaparak Anadolu'da adak, murat, dilek ve hacet gibi kelimelerin aynı anlamda kullanıldığını belirtir. Adak fenomeninin yatırlar, erenler, evliyalar ve dedeler gibi karakterlerin yanında ağaç, taş ve kaynak gibi nesnelere yoluyla tezahür ettiğini ve bunların çok zaman bir efsaneye karışmış veya bir evliya ile bağlantı kurmuş, onun hayatına girmiş veya veliye, yatıra çok yakın olmakla kutsallık kazanmış olduğunu söyler. Tarih boyunca birçok ülkede görüldüğü gibi ağacı, kaynağı, taşı türlü sebep ve şartlarla kutsal tanıma gibi inançların devamı gibi görülmesi gerektiğini ifade eder. Ona göre dinler tarihi ve din fenomenolojisi alanlarında bu türden örnekler çoktur. Dinler tarihinin bütün aşamalarında adak fenomeni mevcuttur. Adakla ilgili sahalarda yapılacak araştırmalar neticesinde ancak adağın maddi ve manevi doğasına ve eski kalıntılarla ilişkisine, din ve büyü arasında bulunduğu yere ilişkin kesin bir kanaate ulaşmanın

---

¹¹ Münir Yıldırım, "Türk Dini Araştırmalarında Fenomenolojik Metod: Hikmet Tanyu Örneği", *Dinler Tarihi Araştırmaları- VII*, ed. Ali İsmail Gün-gör (Ankara: Türkiye Dinler Tarihi Derneği Yayınları, 2010), 65.

¹² Alıcı, "Dinler Tarihi'ne İlk Modern Türk Katkısı: Hikmet Tanyu (1918-1992)'nun Etnografik Fenomenolojisinin Temelleri", 144.

imkânı ortaya çıkabilir.¹³

Adak konusunda din psikolojisinin önemine dikkat çeken Hikmet Tanyu adak yerlerine, adağın yapılış amaçlarına ve adak nesnelere ilişkin kapsamlı analizler sunar.¹⁴ Eserin sonuç kısmının son satırlarında ise İslam'ın meseleye bakış açısını hatırlatmayı ihmal etmez. Buna göre mesele dinler tarihi ve özellikle Türkiye bakımından düşünüldüğünde İslâm dininin gerçek mahiyetini ve emrini bilen din bilginlerinin insanların, dilek ve ihtiyaçlarını yalnız Allah'a yöneltmek ve ondan dilemek doğrultusuna çevireceklerini umduğunu ortaya koyar.¹⁵

2. Hikmet Tanyu'nun Gözüyle Ankara'da İnanç Noktaları

Genel olarak insanlık tarihine bakıldığında insanın hayatında dinin veya kutsalın öyle veya böyle varlığını korumuş bir fenomen olduğu görülür. Alman dinler tarihçisi Friedrich Max Müller'in (ö. 1900) "Nerede insan hayatının izleri varsa orada dinin de izleri vardır."¹⁶ ve Japonya'ya dair gözlemleri nedeniyle Japonya'nın Birunî'si olarak da anılan Osmanlı aydını, kadı, gazeteci ve seyyah Abdürreşid İbrahim'in (ö. 1944) "Fıtrat-ı Beşer, din ile kaimdir."¹⁷ sözleri bahsedilen bu gerçekliğe işaret eder. Bu doğrultuda tarihte çeşitli dinlerin mensuplarına ev sahipliği yapmış olan Ankara¹⁸ günümüzde özellikle İslam ve halk inanışları bağlamında önemli kabul edilen yerlerin ev sahibidir. Bu itibarla örnek olması bakımından Hikmet Tanyu'nun adak konusunu incelerken Ankara'da odaklandığı Cenâbî Ahmed Paşa, Hacı Bayram-ı Veli, Taceddin Sultan ve Hüseyin Gazi gibi isimleri ve mekanlarını kutsal fenomeni çerçevesinde nasıl incelediği ve bu bağlamda fenomenolojik yaklaşımının referans noktaları ortaya konabilir.

¹³ Hikmet Tanyu, *Ankara ve Çevresinde Adak ve Adak Yerleri* (Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınları, 1967), 299-301.

¹⁴ Tanyu, *Ankara ve Çevresinde Adak ve Adak Yerleri*, 301-306.

¹⁵ Tanyu, *Ankara ve Çevresinde Adak ve Adak Yerleri*, 332.

¹⁶ Friedrich Max Müller, *Din Bilimine Giriş*, çev. Şevket Özcan (Ankara: Eskiye Yayınları, 2024).

¹⁷ Şevket Özcan, *Japonya'nın Birunî'si Abdürreşid İbrahim ve Dinler Tarihi* (Ankara: DTA Yayıncılık, 2025), 185.

¹⁸ Ayrıntılı bilgi için bk. Beki L. Bahar, *Efsaneden Tarihe Ankara Yahudileri* (İstanbul: Pan Yayıncılık, 2021); Mehmet Sevim-Emine Sökmen, "Galatia Bölgesi'nde Bir Bizans Yerleşimi: Mahkemeağcin", *Hitit Sosyal Bilimler Dergisi* 18/1 (2025), 152-169.

2.1. Cenâbî Ahmed Paşa: Hikmet Tanyu'nun Ankara özelinde ilk ele aldığı inanç noktalarının başlarında Mimar Sinan'ın Ankara'daki tek eseri olan Cenâbî Ahmed Paşa Cami'si gelir.¹⁹ O, caminin Ulucanlar semtindeki konumunu ayrıntılı şekilde verdikten sonra Kanuni Sultan Süleyman'ın sarayında yetişen ve beylerbeyi olan Cenâbî Ahmed Paşa²⁰ (ö. 973) tarafından 1565'te inşa edildiğini ve kendisinin buraya defnedildiğini aktarır.²¹ Buranın bölgenin erken Osmanlı döneminden itibaren dini bir merkez niteliği taşıdığına işaret eder. Tarikatların kaldırılması sürecine kadar buranın Mevlevihane ve Ankara Mevlevilerinin canlı bir merkezi olduğunu belirtir. Dolayısıyla bu çevrede Mevlevi mezarlığının ve caminin karşısında başka türbelerin varlığını ortaya koyar.²²

Hikmet Tanyu caminin yanında yer alan türbelere odaklanır. Bunlar kim olduğu fazla bilinmeyen Hacı Esad ile Cenâbî Ahmet Paşa türbeleridir. Cenâbî Ahmet Paşa'nın kimliğini mezar taşındaki bilgilere göre tasvir ederek şahadet mertebesine ulaşmış olduğu bilgisini verir. Onun türbesinde birkaç bez parçasına şahit olduğunu belirtse de asıl ilginin hakkında fazla bilgi bulunmayan türbeye olduğunu nakleder. Burada özellikle niyet taşlarının mezarın ayak veya baş kısmına yapıştırılması geleneğinin mevcut olduğunu ve bununla amacın niyetlenilen dileğin taşın mezara yapışıp yapışmamasıyla karar verilmesi olduğunu vurgular. Her çeşit dileğin ifade edildiği bu ortamda mum, sadaka ve horoz ya da tavuk kurbanı gibi eylemlerle karşılaştığını dile getir ve eğitim seviyesinin önem arz etmediğini vurgular. Bu bilgilerden hareketle daha eskiden bulunan şahsın daha sonrakilere göre adak merkezi haline geldiğine işaret eder. Hakkında kerametler anlatılan şahsın diğerine göre daha fazla ilgi gördüğünü ancak bir tarikata mensup olanın müritler ve diğer taraftarlarca ziyaret edildiğini; bir

¹⁹ Cenâbî Ahmed Paşa Cami'sinin tarihi ve özellikleri hakkında bk. Selda Kalfazade, "Cenâbî Ahmed Paşa Camii", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1993), 7, 351-352.

²⁰ Cenâbî Ahmed Paşa hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Hikmet Turhan Dağlıoğlu, "Ankara'da Cenabi Ahmed Paşa Camii ve Cenabi Ahmed Paşa", *Vakıflar Dergisi* 2 (1942), 213-220; Fatma Atlıhan, *Cenâbî Ahmed Paşa'nın Hayatı, Hayratı ve Eserleri* (Ankara: Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020).

²¹ Buradaki Mevlevihane'nin tarihi süreci hakkında bk. Atlıhan, *Cenâbî Ahmed Paşa'nın Hayatı, Hayratı ve Eserleri*, 52-55.

²² Tanyu, *Ankara ve Çevresinde Adak ve Adak Yerleri*, 65. Mevlevi mezarlığında ekseriyetle tarikat mensupları metfundur. Mehmed, Süleyman, Mustafa Nureddin Dedeade ve Ayşe Hanım bunlardan birkaçıdır. Dağlıoğlu, "Ankara'da Cenabi Ahmed Paşa Camii ve Cenabi Ahmed Paşa", 215.

alışkanlığın ve geleneğin oluşumuna ilişkin belirtiler sunduğunu ileri sürer. Ayrıca bu bölgede birkaç adak merkezinin bulunabileceğini ve bunlardan birisinin diğerlerinden daha fazla ilgiye mazhar olduğunun görüldüğünü ve bunu araştırmalarında bir ilke şeklinde benimsediğini ifade eder.²³

Hikmet Tanyu'nun yaklaşık altmış yıl önce halk inanışları bağlamında verdiği bilgiler günümüz açısından yaptığımız yerinde gözlemler ve yapılan güncel çalışmalar dikkate alınarak değerlendirdiğinde sunduğundan farklı bir portrenin mevcut olduğunu söylemek mümkündür. Öyle ki Cenâbî Ahmed Paşa türbesinde çeşitli adak uygulamalarının bir yansıması niteliğinde mum ve çaput gibi şeylere rastlanmamaktadır. Ancak türbeye özellikle yaz zamanlarında gezi kabileleri tarafından çok ilgi gösterilmektedir. İnanç turizmi açısından Cenâbî Ahmed Paşa Cami'si ve türbesi önemli bir noktadır. Türbeye ziyaretler özellikle öğle vakitlerinde yoğunluk göstermekle birlikte her zaman ziyaretçi görülmektedir. Burayı bilen ve yolu bir şekilde buraya düşen insanlar türbenin pencerelerinin önünde durmak suretiyle dualar etmektedirler. Çeşitli tarihlerde restore edilen türbe ziyaretler için açık bulundurulmamakta ancak görevlilerin nezaretinde açılmaktadır. Cami avlusundaki diğer türbe ise kapalıdır. Diğer taraftan halk arasında Cenâbî Ahmed Paşa'nın kafasının bir şekilde Hama-mönü'nde kesildiği ve kafasını yanına alıp türbenin mevcut yerine geldiği şeklindeki efsanevi anlatı da hala onun yüceltişine dair bir örnektir.²⁴

Genel itibarıyla Hikmet Tanyu'nun Cenâbî Ahmet Paşa, camii ve türbesiyle ilgili anlatılar ve uygulamalara dair verdiği bilgileri kutsal kişi, kutsal mekân, kutsal anlatı ve kutsal eylem kategorileri altında değerlendirmek mümkündür. Öyle ki kutsal anlatıların kutsal kişilerin kutsallığını nasıl beslediğine ve kutsal eylemlerin ne şekilde tezahür ettiğine ilişkin ilk elden bilgiler sunar. Aynı zamanda geçmişten günümüze kutsallık algısının ve ilgili uygulama-

²³ Tanyu, *Ankara ve Çevresinde Adak ve Adak Yerleri*, 65-66.

²⁴ Şerife Akıncı, *Dini Ziyaret Yerleri Açısından Ankara* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2008), 90.

maların nasıl gelişim ve değişim gösterdiğine veya gösterebileceğine ilişkin de bir projeksiyon görevi üstlenir.

2.2. Hacı Bayram-ı Veli: Hikmet Tanyu'nun Ankara özelinde ele aldığı en önemli mekân muhtemelen Hacı Bayram-ı Veli Cami ve türbesidir. O, bu mekanların Ankara özelinde dinler tarihi, adak ve adakla ilgili en önemli yerlerin başında geldiğini düşünür. Nitekim Hıristiyan ve Müslüman seyyahlar ile Kurtuluş Savaşı ve Cumhuriyetin ilanını takiben 1923 ve 1924'te Atatürk tarafından ziyaret edildiğine dikkat çeker. Hikmet Tanyu Hacı Bayram-ı Veli'nin (ö. 1429/1430) tarihi bir karakter olduğuna dikkat çekerek 14. yüzyılın sonları ile 15'inci yüzyılın ortalarında Ankara'da Bayramiye'yi kurduğunu ve bu şehirdeki Solfasol köyünden olduğunu nakleder.²⁵ Hacı Bayram-ı Veli'nin şiirleriyle tanındığını ve bu bilgilerin halk tarafından bilinip Ankara'da şöhretinin yaygın ve hakkındaki kerametlerin çok olduğunu nakleder.²⁶

Hikmet Tanyu Hacı Bayram-ı Veli Cami'sinde çeşitli zamanlarda zikir halkalarının oluşturulduğunu, katılımcı ve seyircisinin oldukça fazla olduğunu belirtir. Hac yolculuğundan önce çeşitli enstrümanlarla kabile olarak Hacı Bayram-ı Veli'nin türbesine ardından İstanbul'daki Eyüp Sultan türbesine ziyarete gidildiğini ve bunları yapmaksızın haccın makbul sayılmadığını aktarır. Ayrıca Çilehane 'de kırk günlük bir inzivaya çekildiğini vurgular. Dolayısıyla ona göre özellikle 1925 öncesinde bu yerler Ankaralıların yaşamının odağında yer almaktaydı.²⁷

Hikmet Tanyu'nun burada söz konusu ettiği çilehane geleneğine bakıldığında halvet-hane, halvet, halvetgâh gibi isimlerle anılan; İslâm dünyasında önce zahitlerin daha sonra 8. yüzyıldan itibaren Sufilerin kullandığı özel bir ibadet mekânını ifade ettiği görülür. Bu yerlerde insanlar nefislerini eğitmek, derin tefekkür ve ibadetle meşgul olmak için belirli süreler

²⁵ Hacı Bayramı Veli'nin hayatı hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Mahmud Esad Erkaya, *Hacı Bayram-ı Veli* (İstanbul: Siyer Yayınları, 2023).

²⁶ Tanyu, *Ankara ve Çevresinde Adak ve Adak Yerleri*, 66-67.

²⁷ Tanyu, *Ankara ve Çevresinde Adak ve Adak Yerleri*, 67-68.

boyunca yalnızlığa çekilirler. Dolayısıyla bu inziva dönemleri manevi arınma ve ruhsal derinleşmelerine imkân sağlar. Ankara'da 1428'de inşa edilen Hacı Bayram-ı Veli Cami'sinin altında bulunan çilehaneler ise 15. yüzyılın başlarına tarihlenen dikkat çekici örneklerdir. Her ne kadar cami tarihi süreçte değişiklikler yaşasa da bu çilehanelerin Hacı Bayram-ı Velî'nin Ankara'daki tebliğ faaliyetlerine başladıktan sonra camiyle birlikte yaptırıldığı düşünülmektedir. Bu çilehanelerin konumu Ahmed Yesevî Külliyesi'ne benzerlik gösterdiğinden ötürü o dönemlerden itibaren Türk kültürü içinde Sufi çevrelerde çilehane düzeninin belirli ölçülerde gelenekleştiği belirtilir. Nitekim Hacı Bayram-ı Velî çilehanesinin günümüzde bile yer yer asıl amaçlarına uygun şekilde kullanılmaya devam ettiği dolayısıyla bu geleneğinin tamamen kaybolmadığı söylenmektedir.²⁸

Hikmet Tanyu 1925'te türbenin kapısına kilit vurulmasına ilişkin yıkım emri verenlerin çıldırdığı ve vurulan kilitlerin tutmadığı şeklinde çeşitli anlatılara işaret etse de esas itibarıyla buranın kapalı olmasına rağmen halk tarafından rağbet görmesini özellikle vurgular. Onun türbenin 1947 yılında kapalı tutuluncaya kadar halk nezdindeki yeri ve uygulamalara ilişkin verdiği bilgiler oldukça değerlidir. Hikmet Tanyu, Hacı Bayram-ı Veli'nin yeni kerametlerinin söylentisinin halkın, saygı, merak ve inancını kuvvetlendirdiğini, türbenin kapatıldıktan sonra dışında dua ve niyazda bulunmaya ve hatta adaklara devam edildiğini ifade eder. Yaptığı incelemelere göre yasaklarla bir inancın yok sayılmasının ve adama eyleminin engellenmesinin mümkün olmadığına dair bir ilkeye eriştiğini de ortaya koyar. Kendisinin de o dönemde Ankara'da ikamet ettiğini hatırlatır ve bu çerçevede katılımcı gözlem yoluyla bilgiler verir. Buna göre Hacı Bayram-ı Veli'nin türbesinin kapatılmasından sonra kadınlar kadar lise ve fakülte öğrencilerinin de geldiğini ve bütüncül din bilgisine sahip olmayan öğrencilerin sınav zamanlarında türbe kapısında dua ettiklerini, dilek ve adakta bulduklarını aktarır. Daha önce kurban adağının cami civarında ifa edilirken evlerde veya uygun farklı bir yerde icra edilmeye başlandığını ve ayrıca ziyarete ve adağa gelenlerin gece yarısı saat on iki

²⁸ M. Baha Tanman, "Halvethâne", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1997), 15, 388-393.

ile sabah arasını tercih etmeğe, dikkatler çekmemeğe, etrafı gözetleyerek yaklaşımağa çalıştıklarını ve ziyaretlerde çekingenlik ve hızlıca inancını yerine getirmenin ortaya çıktığını söyler.²⁹

Hikmet Tanyu, Hacı Bayram-ı Veli türbesine gelenlerin psikolojisini de irdeler. Öyle ki onların Hacı Bayram-ı Veli'nin Allah katında yüksek mertebede olduğundan kendisinin doğrudan doğruya isterse dileğinin olmayacağına inandıklarını ve onu arada aracı kıldıklarını belirtir. Aynı zamanda ziyaretçilerin korku, heyecan ve tutkunluk içerisinde buldukları böyle bir psikolojik durumlarda daha zor dilekte bulunabildiklerini dile getir. Hikmet Tanyu, türbeye rağbete yönelik bu psikolojik yaklaşımın çeşitli anlatılarda görülebileceğine işaret eder. Bunlardan biri, türbenin temizlenmek için açıldığında içeriye hücum eden ziyaretçilerin türbenin tozunu kutsal görerek ellerine ve yüzlerine sürmeleri ve polisin müdahalesine rağmen bu tavırlarından uzaklaşmamalarıdır. Hikmet Tanyu, ziyaretçilerin psikolojisini yaptığı görüşmeler yoluyla da ortaya koyar. Bu bağlamda ziyarette bulunan dindar, yaşlı bir hanıma türbe içerisindeyken yaşadığı hissiyatı sorar. Kadınının büyük bir adamın huzurunda oluşun heyecanı içerisinde olduğunu, kalbinin çok hızlı çarptığını, ne dua edeceğini bilemediğini ve ağlama hissinin geldiğini ifade etmesinin din psikolojisi bakımından dikkate değer bir anlama tekabül ettiğini ortaya koyar.³⁰

Hacı Bayram-ı Veli türbesine ziyaretçilerin çeşitli amaçlar doğrultusunda geldiğini belirten Hikmet Tanyu özellikle dilek çeşitlerine ve adak yerlerine ilişkin bazı tespit ve değerlendirmelerde bulunur. Taş yapıştırma niyet ve adağı bağlamında minarenin arka tarafındaki duvara kadınların taş parçası yapıştırmaya çalıştıklarını, bunu yaparken de salavat getirdiklerini ve yapışan ya da yapışmayan taşları gözlemlediğini aktarır. Makara çözme usulü niyet ve adağıyla makara açmak suretiyle kısmet açma geleneğini kasteder. Bu geleneğe göre söz konusu niyetler için ezan okurken kelime-i şahadet, kelime-i tevhit ve salavatlar getirilerek

---

²⁹ Tanyu, *Ankara ve Çevresinde Adak ve Adak Yerleri*, 69.

³⁰ Tanyu, *Ankara ve Çevresinde Adak ve Adak Yerleri*, 70-71.

makaralar çözülür. Bu uygulama üç cuma tekrarlanır. Kızını evlendirmek isteyenlerin, zenginlik peşinde olanların ve işin hayırla gelişmesi ve engele uğramaması için açılan makaralar evlerde saklanarak neticesi beklenir.³¹

Hacı Bayram-ı Veli'deki yedi veya kırk bir taş usulü adak dualar eşliğinde minarenin çevresindeki yerden yedi veya kırk bir taşın toplanması ve eve götürülüp kibleye doğru asılmasıyla gerçekleştirilir. Tapınağın olduğu bölgeden alınmamaya özen gösterilir. Bununla birlikte Hikmet Tanyu, bu uygulamanın diğerlerine göre daha popüler olduğunu ve hatta kendisinin yüze yakın kişiyi bir anda gözlemlediğini nakleder. Mendil, gömlek, iç fanilas ve kravat sallamanın ise hastalarına şifa arayanların yaptıkları uygulamalar olduğuna işaret eder. Bu uygulamalar esnasında kullanılan adak nesnelere olarak süpürge, mum ya da ampul, abdest alacaklar için terlik, kurban (koyun ve horoz), taşları yerine bırakmak, sadaka dağıtmak, karın doyurmak veya giydirmek şeklinde zikreder.³²

Günümüzde yapılan araştırma ve gözlemlere göre çeşitli amaçlarla gelen ziyaretçiler türbeye rağbet etmeye devam etmektedir. Düğün yapanlar ve sünneti yapılan çocuklar burayı ziyaret etmekte ve dua etmektedir. Özellikle öğle ve sonrası, perşembe, cuma ve kandil günleri epey fazla ziyaretçi gelmekte ve mezarın başında veya türbe duvarlarının hemen önünde dua etmektedir. Cami görevlilerinin verdikleri bilgilere göre özellikle cuma günü sala esnasında türbede evlenmek isteyenlerin kismetlerini açmak amacıyla kilit açanlar, makara çözenler, tespih çekenler ve dua edenler bulunmaktadır. Kadınlar daha fazla ilgi göstermektedir. Horoz ve kurban adağını gerçekleştirenlerle karşılaşılrsa da yaygın olarak ziyaretçiler dilekleri için şeker veya çikolata tarzında şeyler dağıtmaktadır. Hatta özel olarak buraya şeker toplamaya gelenler olduğu gibi bazıları da caminin içerisinde veya yakınında sohbet etmekte

³¹ Tanyu, *Ankara ve Çevresinde Adak ve Adak Yerleri*, 72-73.

³² Tanyu, *Ankara ve Çevresinde Adak ve Adak Yerleri*, 73-74.

veya bazen piknik yapmaktadır. Türbenin yanındaki minare kapısının üzerine insanların dileklerini yazılı olarak bıraktıkları da gözlemlenmektedir.³³

Hikmet Tanyu'nun Hacı Bayram-ı Veli'ye dair analizleri ve değerlendirmeleri Ankara denildiğinde ilk akla gelen bir manevi önder etrafında kutsallık anlayışının nasıl şekillendiğine ilişkin bir yol haritası ortaya koymaktadır. Her şeyden önce Hacı Bayram-ı Veli'nin tasavvufi yönü kutsallığın mistik boyutuna veya başka bir ifadeyle tecrübi veya duygusal boyutuna işaret etmektedir. Çilehane geleneği bu anlayışın bir uygulama alanı olarak açığa çıkar. Böylece Ankaralıların belleğinde kendine önemli bir yer edinir. Öyle ki buranın inancın ve çeşitli uygulamaların odağı olması itibarıyla Ankaralılar için bir *axis mundi* niteliğine haiz olduğu söylenebilir. Dinler tarihi açısından bir dünyanın eksenini anlamında kullanılan *axis mundi*, gök ile yeri birbirine bağlayan ve dünyanın, hatta kozmosun merkezi olduğuna inanılan kutsal bir yeri ifade eder. Eliade böyle mekânların ya ritüeller ya da hiyerofaniler aracılığıyla kutsal hale geldiğini belirtir. Bu ritüeller ve hiyerofaniler bir bölgeyi çevresindeki kozmik ortamdan ayırarak niteliksel olarak farklı hal getirir.³⁴ Geçmişten günümüze sayısız kültür, eski ve modern *axis mundileri* ideolojik ve ritüel odak noktaları olarak kullanmıştır ve kullanmaya devam etmektedir.³⁵ Dolayısıyla Hacı Bayram-ı Veli ve türbesini de inananların inanç dünyasındaki yeri ve uygulamaları açısından dikkate alındığında bu kapsamda değerlendirmek mümkün görünmektedir.

2.3. Taceddin Sultan: Hikmet Tanyu, Ankara'da bulunan ve çeşitli halk inançları açısından ele aldığı Taceddin Sultan ve türbesini de inceler. Nitekim onun kurucusu olduğu, Ankara'nın manevi damarlarından biri hâline gelen Taceddin Dergâhı, yüzyıllara tanıklık etmiş kadim bir mekândır. Bu mekânın kökleri Selçuklunun son dönemlerine ve Osmanlı'nın kuruluşundaki manevî önderlere kadar uzanır ve 13. ile 14. yüzyılda Tâceddinzâde Mustafa Efendi'ye dayandırılır. O, Bursa dergâhlarında yetişmiş; ardından Ankara'ya gelerek burada

³³ Akıncı, *Dini Ziyaret Yerleri Açısından Ankara*, 80-81.

³⁴ Mircea Eliade, *The Sacred and the Profane: The Nature of Religion* (New York: Houghton Mifflin Harcourt, 1959), 26.

³⁵ Bk. Vedia Derda Taşar, "Gelenekselden Moderniteye Axis Mundi'nin Dönüşümü", *Milel ve Nihal* 22/1 (2025), 41-53.

vefat etmiş ve bugünkü türbesine defnedilmiştir. Tarihi süreçte II. Abdülhamid tarafından yenilenen bu dergâh, İstiklâl Harbi'nin çalkantılı günlerinde kapılarını Mehmet Akif Ersoy'a açmış ve Akif de burada İstiklâl Marşı'nı kaleme almıştır. Dergâh bazı dönemlerde sönük kalsa da yapılan onarımlar sonucunda günümüzde bir komplekse dönüşmüştür. Nitekim dergâh bir yanında cami ve türbe, diğer yanında selamlık kısmında konumlanan Mehmet Akif Evi Müzesi ile bütüncül bir görünüm kazanmıştır. Ayrıca 2009'da kazada hayata veda eden Muhsin Yazı-
cıoğlu vasiyeti doğrultusunda dergâhın kible yönündeki haziresine defnedilerek bu kadim mekânın gölgesinde yerini almıştır. Böylece günümüzde Ankara'nın en kadim yerleşim alanlarından birisi olan Hamamönü bölgesinde Hacettepe Üniversitesi Kampüsü sınırları içinde kalan ve çevre düzenlemesi yapılan bu alan; tarihi, kültürel ve inanç yönleriyle Ankara'nın en dikkat çekici ve ziyaret edilen mekânları arasında yer almakta, yurt içi ve dışından gelen misafirlerini ağırlamaya devam etmektedir.³⁶

Hikmet Tanyu kendi döneminde Taceddin Sultan'ın Ankara'nın en ünlü velilerinden sayıldığını, ziyaretçisinin çok ve halk tarafından sevilen bir kimse olduğunu açıklar. Hatta onun şöhretinin Kul Derviş Dede, Karyagdı'dan fazla olduğunu nakleder. Öyle ki dergâhın Ankara'da tanınırlık ve ziyaretçi sayısı yönünden Hacı Bayram-ı Veli ve Hüseyin Gazi'den sonra geldiğini düşünür. Taceddin Sultan'ın bulunduğu yerin çevresinin dar ve görevlilerce kontrol edilmesi ve çevresinin taşlarla çevrili olması gibi nedenlerden Hacı Bayram-ı Veli'ninki kadar adak çeşitlerini görmenin mümkün olmadığını aktarır. Buna karşılık yasaklamalarla ilgili yazılardan hareketler ilginin çok olduğu sonucuna varır. Zira adak adamak niyetiyle gelenlerin çok olduğunu, her çeşit adak için müracaat edildiğini, kurban, süpürge ve daha ziyade ampul adandığını söyler. Ziyaretçilerin çoğunun yakın çevreden olduğunu ve çocuk isteyenlerden, çocuğu olunca Taceddin adını verenlerin de bulunduğunu ifade eder.³⁷

Hikmet Tanyu dileklerin yazılı olduğu kağıtların mezarın başındaki sariğe yerleştirme

³⁶ Nazif Öztürk, "Tâcettin Dergâhı", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2010), 39, 339-341.

³⁷ Tanyu, *Ankara ve Çevresinde Adak ve Adak Yerleri*, 78.

şeklinde gerçekleştirilen arzuhal adağından bahsetmekle birlikte kendi döneminde türbenin açık olduğu halde bu türlü nesnelere rastlamadığını söyler. Üstelik cami imamının tüm pencerelerin içine mum yakmanın yasak olduğuna dair bir levhayı asmış olduğu bilgisini verir. Hatta imamın mum atanlara kızdığını, ip bağlayıp gidenlere de öfkelenerek ipleri koparıp attığını nakleder. Ayrıca bunlarla başa çıkmakta son derece zorlandığını üzüntüyle bildirdiğini de ifade eder.³⁸

Gözlemlerimize göre Tacettin Dergâhında gerçekleştirilen adak ve dilek uygulamaları Türkiye'de halk dindarlığının modern biçimlerini anlamak açısından dikkate değer bir örnek sunar. Dergâh hem tarihsel bir Sufi şahsiyetin manevi mirası hem de Mehmet Âkif Ersoy'un hatırasıyla birleşen sembolik değeri sayesinde sosyal hafızada belirgin bir yere sahiptir. Bu sembolik yoğunluk mekânın ziyaretçiler tarafından dua, niyaz ve adak amacıyla tercih edilmesini destekleyen önemli bir unsurdur. Uygulamalara bakıldığında ziyaretçilerin çoğunlukla İslâmî çerçeveye uygun kabul edilen dua etme, Kur'an okuma, sadaka verme ve ikram dağıtma gibi pratikleri tercih ettiği görülmektedir. Buna karşılık bez bağlama, mum yakma gibi ritüellerin belirgin biçimde gözlemlenmediği ya da belirgin olmaktan uzak olduğu bir görünüm söz konusudur. Dolayısıyla Tacettin Dergâhı, halk inançlarının dönüşüm sürecinde hem geleneksel davranışların belirli ölçüde sürdüğü hem de modern dinî bilinçle uyumlu yeni pratiklerin öne çıktığı bir geçiş alanı niteliği taşımaktadır. Bu çerçevede Tacettin Dergâhı toplumsal dindarlığın iki yönlü dinamizmini yansıtmaktadır: Bir yandan bireylerin gündelik hayatla ilgili ihtiyaç, kaygı ve umutlarını dile getirdikleri bir manevî destek mekânı olarak işlev görmekte; diğer yandan dinî normların ya da güncel hayatın etkisiyle halk inançlarının yeniden şekillendiği bir dinsel-kültürel dönüşüm alanı sunmaktadır.

2.4. Hüseyin Gazi: Hikmet Tanyu, Hacı Bayram-ı Veli gibi Ankara'nın manevi koruyucularından kabul edilen ve kendi adını taşıyan bir dağda metfun olan Hüseyin Gazi hakkında bilgiler verir. Hüseyin Gazi hakkında ayrıntılı bilgilere ulaşmak mümkün olmamakla

³⁸ Tanyu, *Ankara ve Çevresinde Adak ve Adak Yerleri*, 79-80.

birlikte (Hz.) Ali'nin soyundan geldiği, Anadolu'nun Müslümanlaşmasında fetihlere katılan hem savaşçı hem de Sufi kimliği bulunan bir kişi kabul edilir. Dolayısıyla hayatı daha çok hikayeler ve menkıbeler etrafında şekillendirilir.

Hikmet Tanyu öncelikle Hüseyin Gazi'yi çeşitli kaynaklar üzerinden betimler. Hikmet Tanyu, Evliya Çelebi'nin Seyahatnamesinde Hüseyin Gazi Türbesi'ni ziyaretini anlattığını belirtir. Buna göre Evliya Çelebi, Hüseyin Gazi'nin Malatyalı Seyit Battal Cafer Gazi'nin babası olduğunu söyler; mezarında Yasin okunduğunu, çevresinde gösterişli şamdanlar bulunduğunu aktarır. Türbenin yaz ve kış için ayrı meydanları olduğunu, yılda bir kez burada mevlit okutulduğunu ve bu törene yaklaşık kırk-elli bin kişinin katıldığını ifade eder. Ayrıca kendisinin de tekkede fakirlere para verdiğini ve kurban kestirerek hayır duası almaya çalıştığını anlatır. Ayrıca Hikmet Tanyu Evliya Çelebi'nin 1058'de Hüseyin Gazi türbesine yeniden geldiğini naklettiğini aktarır. Kâtip Çelebi ve Frederick William Hasluck gibi meşhur seyyahların Bayramî dervişlerin yönettiği bir türbe olduğu izlenimlerini de not eder.³⁹

Hikmet Tanyu kendi döneminde Hüseyin Gazi türbesinin ve etrafının harap duvarlarla çevrili olup çatı, kubbe gibi şeylerinin kalmadığını, altı metre kadar uzunluktaki Hüseyin Gazi mezarının dahi yıkık bir durumda olduğunu haber eder. Türbeye ilişkin verdiği ayrıntılı bilgiler buraya ne şekilde bakıldığını ve nasıl fonksiyonlar yüklendiğini ortaya koyar niteliktedir. Bu doğrultuda burada yer yer mum yakıldığını, pencere içlerinde mumların bulunduğunu, kısmen kapalı türbenin sağ yönünde iki adak mumunun durduğunu, para, bez, ip ve adanmış süpürgelerin görüldüğünü, mezar üzerine para bırakıldığını, bezlerin taşa bağlanıp koyulduğunu ve rengarenk bezlerin dikkat çektiğini dile getirir. Mezarın sağ yönündeki duvarda mihrap gibi bir yerde duvara ve mihrabiye gibi olan yere düğme, mavi boncuk, ufak taş parçaları ve paraların adanarak yapıştırıldığını bildirir. Duvarların bütünüyle bu şekilde adak işaretleriyle dolu olduğunu ve duvarlara ziyaretçilerin imza ve tarih kazıdıklarını söyler. Hüseyin Gazi'nin mezarının baş tarafında ve ayak ucunda mumlar yakıldığını ancak türbenin

---

³⁹ Tanyu, *Ankara ve Çevresinde Adak ve Adak Yerleri*, 86-87.

içerisinin temiz olduğunu ve farklı yerlere taşlara bağlanmış bezlerden başka paraların bırakıldığını nakleder.⁴⁰

Hikmet Tanyu, kendi döneminde Hüseyin Gazi Türbesi ve çevresinin harabe durumda olduğunu belirtir. Ancak, 17-20 yıl önceye kadar bu ziyaretgâhın mamur vaziyette olduğunu, türbe bakıcılarına ait odaların ve güzel bir kubbenin bulunduğunu ifade eder. Zamanla, türbenin içindeki halıların ve kilimlerin kaldırılıp götürüldüğünü, kubbenin yıktırıldığını aktarır. Fakat burasının bir harabe yığını haline getirilişinin alaka ve sevgiyi sarsmaktan ziyade arttırdığını belirtir. Bunu açıkça ispat eden şeyin duvarlardaki binlerce tarih ve imzayı ihtiva eden farklı kalem ve kişilerden çıktığı anlaşılan olan yazılar olduğunu ileri sürer.⁴¹

Hikmet Tanyu, Hüseyin Gazi hakkındaki anlatıları değerlendirdikten sonra onun bir İslam ve fetih şehidi olduğunu düşünür. Türbesinin her türlü dilek için ziyaret edildiğini, dini özellikteki dualardan başka niyet ve adak (mum, süpürge, kurban) başta olmak üzere adandığını, bez, iplik bağlama (taşa, mezara, çalıya), taş yapıştırma (mezar taşına, duvar taşlarına), para bırakma (mezar üstüne), duvara para yapıştırma, imza ve tarihle ziyareti tespit etme gibi birçok hareket tarzının görüldüğünü belirtir.⁴²

Günümüzde Hüseyin Gazi seyitliği ve kahramanlığı gibi özellikleriyle ilgi odağı olmaya devam etmektedir. Türbesinde kurbanlar kesilip adaklar adanmakta, mumlar yakılıp ağaçlara çaput bağlanmakta ve duvarına taş yapıştırılmaktadır. Hatta türbenin içerisini temiz tutmak için türbenin dış tarafında bir mum dikme alanı mevcuttur. Hüseyin Gazi'nin savaşlarda silah olarak kullandığına inanılan delikli taştan kafalarını içeriye sokmayı başaranların baş ağrılarının geçeceği kabul edilmektedir. Hüseyin Gazi'nin atını suladığına inanılan mağaradan şifalı olduğu inancıyla görevlilerinden dualı su istenmektedir. Ayrıca mezarının yanında duran temiz toprak kutsal sayılmaktadır. Türbenin ihtiyaçlarını karşılamak için bir dernek ve vakıf

---

⁴⁰ Tanyu, *Ankara ve Çevresinde Adak ve Adak Yerleri*, 88.

⁴¹ Tanyu, *Ankara ve Çevresinde Adak ve Adak Yerleri*, 89.

⁴² Tanyu, *Ankara ve Çevresinde Adak ve Adak Yerleri*, 90.

kurulmuştur ve bu türbe bir Alevi inanç merkezi olarak görülmektedir. Bu itibarla cem törenleri düzenlenmekte, hafta sonları aşıkların saz çalıp deyiş söylediği semah dönülmektedir. 1990'lı yıllardan itibaren onarılan ve restore edilen türbeye ciddi sayıda ziyaretçi gelmektedir. Ayrıca Mayıs ayının ilk Pazarı, Hıdrellez ve Aşure törenleri bir arada yapılmakta, Eylül ayının ilk Pazarı ise Hüseyin Gazi şenlikleri düzenlenmektedir.⁴³

Bu bilgiler ışığında dinler tarihi açısından Hüseyin Gazi türbesi Anadolu'nun çok katmanlı dini yapısının hem süreklilik hem de dönüşüm boyutlarını yansıtan tipik bir örnek sunar. Nitekim menkıbevi bir gazi-veli kimliğine bürünen Hüseyin Gazi halkın belleğinde savaşçı ve kutsal bir koruyucu olarak konumlandırılır. Türbesi yüzyıllar boyunca kutsalın tezahür ettiği bir mekân olarak algılanır. Türbeye bağlı olarak mum yakma, çaput bağlama, adak adama, taş yapıştırma ve şifa arama gibi uygulamalar İslâmî unsurlarla eski Türk inançlarının ve Anadolu halk inanışlarının kaynaştığı senkretik bir yapı sergiler. Mekânın fiziksel olarak harap olduğu dönemlerde dahi buraya ziyaretin artması kutsallığının halk tarafından sürekli yeniden üretildiğini göstermesi bakımından dikkate değerdir. Modern dönemde türbenin Aleviler tarafında bir inanç merkezi olarak kurumsallaştırılması, cemler ve mevsimlik ritüellerle geniş bir işlev kazanması kutsal mekânların zaman içinde farklı toplumsal kimliklere uyum sağlayarak yeniden anlam kazandığını ortaya koyar. Bu itibarla Hüseyin Gazi ve türbesi kutsal mekân oluşumu, veli anlayışı, halk inançları ve modern dini kimlik inşasının bir arada izlenebildiği dinler tarihi açısından önemli bir örnek haline gelir.

Sonuç

Hikmet Tanyu'nun fenomenolojik yaklaşımla Ankara'da kutsalın tezahürüne ilişkin verdiği bilgiler ve değerlendirmeler ışığında hem tarihsel süreçte hem de günümüzde çeşitli boyutlarıyla kutsalın şehir üzerinde bıraktığı izleri takip etmek mümkündür. Nitekim Hikmet Tanyu'nun yaklaşık üç çeyrek asır önce yaptığı alan araştırmaları Ankara'nın dini-toplumsal

⁴³ Akıncı, *Dini Ziyaret Yerleri Açısından Ankara*, 97-99.

dokusunun bugüne ulaşan katmanlarını anlamada vazgeçilmez bir kaynak niteliği taşımaktadır. Onun adak fenomeni üzerinden kutsalı çeşitli yönleriyle araştırma konusu ettiği Cenâbî Ahmed Paşa, Hacı Bayram-ı Veli, Taceddin Sultan ve Hüseyin Gazi örnekleri Ankara'nın yalnızca siyasi veya kültürel değil, derin bir dini hafızaya sahip olduğunu da göstermektedir.

Dinler tarihi açısından bakıldığında Hikmet Tanyu'nun araştırma konusu ettiği ve bu çalışmada inceleme konusu yapılan Ankara'daki söz konusu noktalar kutsalın farklı biçimlerde tezahür ettiği, ritüellerin ve halk inanışlarının katmanlaştığı ve zamanla dönüşüp yeniden şekillendiği dinamik mekânlardır. Kimi merkezlerde adak, mum yakma, taş yapıştırma gibi pratikler güçlü şekilde sürerken; kimi yerlerde ise modern dindarlığın etkisiyle daha sınırlı ve İslami normlarla daha uyumlu uygulamalara rastlanmaktadır. Bu durum kutsalın durağan değil aksine toplumsal değişimle birlikte dönüşen fakat özündeki çekim gücünü yitirmeyen bir fenomen olduğunu ortaya koymaktadır.

Tanyu'nun fenomenolojik yöntemiyle araştırma konusu ettiği Ankara'daki kutsal mekânların tarihsel bilginin yanında halkın duygu dünyası, beklentileri ve dini tecrübeleriyle bütüncül biçimde anlaşılması gerektiğine işaret etmektedir. Bununla birlikte kutsal kişilere dair menkıbeler, ziyaret pratikleri, adak türleri, mekânların mimarî ve toplumsal işlevleri bir arada değerlendirildiğinde Ankara'da kutsalın fenomenolojisi hem geleneksel Türk halk dindarlığının hem de modern dini kimliklerin iç içe geçtiği bir laboratuvara vurgu yapmaktadır.

Nihayetinde bu çalışma Hikmet Tanyu'nun izinde Ankara'da kutsalın fenomenolojisinin günümüzde güçlü biçimde izlenebildiğini göstermektedir. Zira Ankara'nın manevi hafızası geçmişin pek çok menkıbevi kahramanını, velilerini, dergâhlarını ve ritüellerini bugüne taşımakta, modern şehir hayatı içinde dahi kutsala yönelik güçlü bir arayışın sürdüğünü kanıtlamaktadır. Bu itibarla bu çalışma hem dinler tarihi araştırmaları hem de modern toplumlarda kutsallığın dönüşümü üzerine yapılacak incelemeler için Ankara'nın zengin bir saha olduğunu ortaya koymaktadır.

Kaynaklar | References

- Adam, Baki. "Prof. Dr. Hikmet Tanyu'dan Günümüze Dinler Tarihi Çalışmaları". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 36/1-2 (1997), 509-520.
- Akıncı, Şerife. *Dini Ziyaret Yerleri Açısından Ankara*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2008.
- Alıcı, Mustafa. "Dinler Tarihi'ne İlk Modern Türk Katkısı: Hikmet Tanyu (1918- 1992)'nun Et-nografik Fenomenolojisinin Temelleri". *Dini Araştırmalar* 9/26 (2006), 124-126.
- Atlıhan, Fatma. *Cenâbî Ahmed Paşa'nın Hayatı, Hayratı ve Eserleri*. Ankara: Ankara Yıldırım Be-yazıt Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020.
- Bahar, Beki L. *Efsaneden Tarihe Ankara Yahudileri*. İstanbul: Pan Yayıncılık, 2021.
- Çekiç, Hasan. *Tarih Öncesinden Osmanlı'ya Ankara*. Ankara: Zet Yayınları, 2023.
- Dağlıoğlu, Hikmet Turhan. "Ankara'da Cenabi Ahmed Paşa Camii ve Cenabi Ahmed Paşa". *Va-kıflar Dergisi* 2 (1942), 213-220.
- Eliade, Mircea. *Kutsal ve Kutsal-Dışı*. Çev. Ali Berktaş. İstanbul: Alfa Yayınları, 2019.
- Eliade, Mircea. *The Sacred and the Profane: The Nature of Religion*. New York: Houghton Mifflin Harcourt, 1959.
- Erkaya, Mahmud Esad. *Hacı Bayram-ı Veli*. İstanbul: Siyer Yayınları, 2023.
- Erzen, Afif. *İlkçağda Ankara*. Ankara: TTK Yayınları, 2010.
- Güngör, Harun. "Dinler Tarihçisi Olarak Prof. Dr. Hikmet Tanyu ve Türk Dinî Tarihi Çalışma-sına Katkısı". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 36 (1997), 524-525.
- Kalfazade, Selda. "Cenâbî Ahmed Paşa Camii". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. Ankara: TDV Yayınları, 1993, 7, 351-352.
- Kılıç, Sami. "Hikmet Tanyu'nun Hayatı ve Eserleri". *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1 (1996), 225-240.
- Komisyon. *Türk Dil Kurumu Türkçe Sözlük (I-II)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1998.
- Küçük, Abdurrahman. "Türkiye'de Dinler Tarihi Çalışmaları ve Hikmet Tanyu". *Erciyes Üniver-sitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 5 (1994), 21-30.
- Müller, Friedrich Max. *Din Bilimine Giriş*. Çev. Şevket Özcan. Ankara: Eskiyeşi Yayınları, 2024.
- Otto, Rudolf. *Kutsal'a Dair: Kutsal Tasarısındaki Sezgisel Faktör ve Rasyonelle Olan İlişkisi Üzerine Bir Araştırma*. Çev. Sevil Gaffari. İstanbul: Altıkırkbeş Yayınları, 2014.
- Özcan, Şevket. *Japonya'nın Biruni'si Abdürreşid İbrahim ve Dinler Tarihi*. Ankara: DTA Yayıncılık, 2025.
- Öztürk, Nazif. "Tâcettin Dergâhı". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. Ankara: TDV Ya-yınları, 2010, 39, 339-341.

- Sevim, Mehmet-Sökmen, Emine. "Galatia Bölgesi'nde Bir Bizans Yerleşimi: Mahkemeağcin". *Hitit Sosyal Bilimler Dergisi* 18/1 (2025), 152-169.
- Smart, Ninian. *Dimensions of the Sacred: An Anatomy of the World's Beliefs*. Los Angeles: University of California Press, 1996.
- Söderblom, Nathan. "Holiness". *Encyclopaedia of Religion and Ethics*. Edinburgh-1908, 6, 731-741.
- Tanman, M. Baha. "Halvethâne". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. Ankara: TDV Yayınları, 1997, 15, 388-393.
- Tanyu, Hikmet. *Ankara ve Çevresinde Adak ve Adak Yerleri*. Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınları, 1967.
- Taşar, Vedia Derda. "Gelenekselden Moderniteye Axis Mundi'nin Dönüşümü". *Milel ve Nihal* 22/1 (2025), 41-53.
- Tunçer, Mehmet vd. *Doğal, Tarihsel ve Kültürel Değerleriyle Kaybolan Ankara*. Ankara: Gazi Kitabevi, 2025.
- Yıldırım, Münir. "Türk Dini Araştırmalarında Fenomenolojik Metod: Hikmet Tanyu Örneği". *Dinler Tarihi Araştırmaları-VII*. Ed. Ali İsra Güngör. Ankara: Türkiye Dinler Tarihi Derneği Yayınları, 2010, 63-72.